

Gaffellibel

Roy van Grunsven & Geert De Knijf

De waarneming van een Gaffellibel (*Ophiogomphus cecilia*) in 1995 bij de Geleenbeek was een grote verrassing. Deze soort was al sinds 1936 niet meer in Nederland gezien, uit België waren geen waarnemingen bekend en in het westen van Duitsland was hij erg zeldzaam. Een jaar later werd de Gaffellibel weer waargenomen bij de Geleenbeek. Hoewel deze beek er geschikt uit ziet als voortplantingsbiotoop, werd ze de jaren daarop niet meer waargenomen. Hierdoor is het niet

zeker of daar toen een populatie aanwezig was. Maar de Gaffellibel had wel bewezen dat hij onze regio kon bereiken. Enkele jaren later is het in de Roer wel gelukt, en werd er een populatie gevonden (figuur 1). Deze populatie is er nog steeds en ook bij de Swalm worden tegenwoordig elk jaar Gaffellibellen gezien. Sinds 2012 zijn er ook regelmatig waarnemingen langs de Dommel ten zuiden van Eindhoven. De Gaffellibel is dus echt terug in Nederland. Het duurde nog even voor de eerste waarneming in België verricht

Figuur 1. Gaffellibel (*Ophiogomphus cecilia*) is terug in Nederland maar plant zich nu voort in kleine rivieren en niet in de Maas waar hij begin vorige eeuw gevonden werd.

Figure 1. Green snaketail (*Ophiogomphus cecilia*) recolonised the Netherlands but is now restricted to small rivers and does not occur in the river Meuse where it was found in the beginning of the last century. Photo: Tim Termaat.

werd, de eerste werd gezien op 24 juli 2015 aan de Dommel in het natuurgebied Hageven-De Plateaux. Een zoekactie langs de Dommel de week daarop resulteerde in nog verschillende waarnemingen, waarbij de meeste werden gezien bij de grens met Nederland. Sindsdien zijn er geen waarnemingen uit België bekend, tot er in juli 2017 een 'verdwaald' exemplaar werd gespot langs een akkerrand te Montenaken in het zuiden van Limburg.

De Gaffellibel was waarschijnlijk in het verleden veel wijder verbreid. Voor Nederland zijn uit de 19e eeuw verschillende waarnemingen uit de omgeving van Arnhem en Venlo bekend, toen daar waarschijnlijk een populatie in de Rijn en de Maas voorkwam. Begin 20e eeuw zijn er op verschillende plekken langs de Maas in Limburg Gaffellibellen gezien, waaronder ook een larve. De Gaffellibel moet vroeger vrij algemeen geweest zijn langs de Zandmaas in het noorden van Limburg en het oosten van Noord-Brabant (Geijskes & van Tol 1983). Verder is er een waarneming uit 1929 uit Maastricht, mogelijk was deze afkomstig uit de Grensmaas maar het kan ook een zwerver van elders zijn. Na 1936 is de soort niet meer waargenomen langs de Maas. Opvallend is het ontbreken van waarnemingen uit België in die periode, maar de aanwezigheid van populaties toen valt zeker niet uit te sluiten. Tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw waren er slechts weinig entomologen die aandacht hadden voor libellen in België. Getuige daarvan het zeer beperkt aantal gegevens uit die periode in de database.

De Gaffellibel is een typische soort van stromende wateren met een natuurlijke structuur met meanders. Dit kunnen zowel grotere laaglandbeken zijn als de middenloop van grote rivieren. In Nederland was de soort in het verleden vooral uit dit laatste type waterloop bekend. De bodemstructuur is van groot belang waarbij zandafzettingen aanwezig moeten zijn, idealiter in mozaïek met afzettingen van fijn grind. Slibafzettingen op de bodem worden vermeden. Geschikte beken en rivieren voor imagines worden gekenmerkt door een goede bezonning van de waterloop en de oever. Gaffellibel wordt

dan ook vaak gevonden in een landschap waar weilanden en kleinschalige bosjes elkaar afwisselen. Een goede stroomsnelheid met duidelijke beweging van het water en daarmee samenhangend een geringe bedekking door waterplanten is noodzakelijk. De aanwezigheid van waterplanten maakt de bodem minder geschikt als leefgebied voor de larven die in het substraat leven. Door de lange ontwikkelingstijd, meestal drie jaar, is het schonen van beken om waterplanten te verwijderen funest. De larven zijn ook erg gevoelig voor lage zuurstofgehalten in het water en daardoor voor organische vervuiling.

De Gaffellibel was, samen met de Rivierrombout (*Gomphus flavipes*), als bewoner van de grote rivieren een van de eerste libellen die het slachtoffer werd van de verslechterde waterkwaliteit in de 20e eeuw. Beide soorten verdwenen uit grote delen van West-Europa. Ook het kanaliseren van beken en rivieren heeft veel wateren ongeschikt gemaakt als leefgebied. Tot het midden van de jaren 80 van de vorige eeuw waren er dan ook nog maar enkele populaties bekend in Frankrijk (vooral de Loire en Allier) en in kleinere koele beken in Duitsland. Deze kunnen als relictpopulaties beschouwd worden. In Duitsland was dit niet langer de optimale habitat, maar kwam de Gaffellibel hier vooral voor omdat alleen hier de waterkwaliteit nog voldoende goed was. Sinds het begin van de 90er jaren was er in Duitsland een herstel zichtbaar en werden voorheen verlaten locaties opnieuw gekoloniseerd (Brockhaus et al. 2015). Verbetering van de waterkwaliteit heeft hierbij een grote rol gespeeld. Achteraf passen de vondsten in Nederland ook in dit beeld.

Op dit moment zijn er twee grotere en een kleine derde populatie aanwezig in Nederland. Van de Rijn en Maas zijn geen recente waarnemingen bekend. Blijkbaar is de waterkwaliteit of de bodemstructuur hier nog steeds niet wat ze moet zijn. De meest geschikte grote rivier in België is wellicht de Grensmaas. In België lijken verscheidene rivieren geschikt zoals de Kleine en Grote Nete, Demer, Dijle, Gete, Jeker en heel wat Kempense beken als Abeek, Warmbeek,

Bosbeek en Dommel, maar de soort werd buiten de Dommel (nog) niet waargenomen. Gaffellibel kan over grote afstanden zwerven zoals de verschillende waarnemingen ver van voortplantingshabitat duidelijk maken, onder meer op een akker in het zuiden van de Belgische provincie Limburg. Nu er weer bronpopulaties in onze regio aanwezig zijn en de waterkwaliteit is hersteld, is het goed mogelijk dat de soort zich ook in België zal vestigen. Ook in het noordoosten van de Franse regio Lotharingen en in Luxemburg komen er

populaties voor. Kolonisatie van deze populaties naar geschikt leefgebied in de Gaume of zelfs de Ardennen valt de komende jaren dan ook niet onwaarschijnlijk.

Literatuur

- Brockhaus T., H. J. Roland et al. 2015. Atlas der Libellen Deutschlands (Odonata). Libellula Supplement 14: 1-394.
- Geijskes D.C. & J. van Tol 1983. De libellen van Nederland (Odonata). Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Hoogwoud.